

SOSYOLOGCA

OCAK-HAZİRAN 2019

CİLT:9 SAYI: 17

ISSN: 2146-5207

KEMAL TAHİR, SOSYOLOJİ VE YERLİLİK

Ufuk Özcan

Özet: Erken yaşlarda ülke meselelerine Kemalist gözle bakmakla birlikte, daha sonra yerli bir sosyalizme yönelen Kemal Tahir, romancı kimliği ile tanınsa da Osmanlı tarihine yönelik ilgisiyle, Osmanlı'nın son yüz yılında başlayıp Cumhuriyet döneminde de süren Batılılaşma sürecine özgün yaklaşımıyla öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Batı'dan farklı, kendisine özgü bir sosyal ve sınıfsal yapıya sahip olduğunu düşünen Kemal Tahir'in "yerliliği" evrenselliği dışlayan bir şey değildir. Doğu-Batı ilişkileri içinde, kıyaslamalı olarak, oldukça geniş kapsamlı düşünen Kemal Tahir, Türkiye'yi dünya tarihinden kopuk bir tarzda ele almayan bir yaklaşım tarzına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Osmanlılık, Batılılaşma, Yerlilik, ATÜT, Sosyalizm.

KEMAL TAHİR, SOCIOLOGY AND INDIGENOUSNESS

Ufuk Özcan

Abstract: Kemal Tahir, who is looking at the problems of the country at an early age with a Kemalist point of view, but later turned to an indigenous socialism, became known with his novelist identity, but with his interest in Ottoman history, he came forward with his original approach to the Westernization process that started in the last century of the Ottoman Empire and continued during the Republican period. Kemal Tahir's "indigenoussness", which thinks that the Ottoman Empire has a distinct social and class structure different from the West, is not an exclusion of universality. Kemal Tahir, who thinking comparatively and quite extensively in the context of East-West relations, has an approach that does not address Turkey in a way detached from the world history. **Keywords:** Kemal Tahir, Ottomanism, Westernization, Indigenoussness, ATÜT, Socialism.

KEMAL TAHİR, SOSYOLOJİ VE YERLİLİK*

Ufuk Özcan

Öncelikle Kemal Tahir'in düşünme biçimi ve dünyaya karşı tutumu üzerinde durarak konuya girmek istiyorum. Kemal Tahir'in, daha oldukça genç yaşlarda İstanbul matbuatında "putları kıralım" kampanyasıyla yazarlığa adım atan birisi olduğunu gözümüzün getirelim. 1930'ların ortalarına gelindiğinde milliyetçi gençler, Almanya'da Nazilerin iktidarı ele geçirmesinin de etkisiyle propagandif faaliyetler içine girmişler ve milliyetçi hezeyanı besleyen romancılara dört elle sarılmışlardır. Bunlardan biri, belki de en önemlisi Namık Kemal'dir. Namık Kemal, Türk edebiyatında hamasi milliyetçi söylemleri kışkırtan, romantik-popülist siyaseti besleyen bir put, tartışılmaz kanonlardan biridir. Kemal Tahir, o yıllarda, yirmili yaşların heyecanı, romantik-milliyetçi edebiyat kanonunu kırmak için Namık Kemal'i otopsi masasına yatırır ve dönemin genç edebiyatçılarının da katılımını sağlayarak bir anket çalışması düzenler. Namık Kemal, milliyetçi gençlerin her türlü tartışmanın ötesinde kutsayıp hayranlık duyduğu bir isimdir. Kemal Tahir ise romantik-milliyetçi akıma karşı toplumun somut ve sahih sorunlarını işleyen toplumcu-gerçekçi bir edebiyatı savunma çabasıyla büyüğü bozma amacını gütmektedir. Çok geçmeden milliyetçi gençlerin hedef tahtasına oturtulan bir edebi yönelişi temsil etmektedir. O yıllarda yazdığı "*1936 Model Gençler ve Zavallı Peyami Safa*" başlıklı küçük çaplı broşürü aslında Türkiye'de Nazi hayranlığının nüksettiği, milliyetçi sağın yükseldiği, siyasal atmosferin sağ-sol olarak kutuplaşarak biçimlendiği bir döneme denk geliyor. Elbette bu broşür Kemal Tahir'in gençlik heyecanı ile bir arayış dönemini yansıtmaya bakımdan önemli. Ama aynı zamanda Kemal Tahir'i Kemal Tahir yapan bazı temel unsurların bu ilk metninde bile mevcut olduğunu düşünebiliriz. O yıllarda Peyami Safa gibi Nazi propagandasına alet olan velut bir yazara kafa tutması önemli bir gösterge sayılmalı. Demek ki Kemal Tahir, bugün davranışları "ergen" sayılarak "hoş görülebilecek" erken yaşlarında bile bilinçli, kararlı ve dirençli, kolaycılık göstermeyen, devrin modasına uyum sağlamayan, her şeyden önce arayış içinde ve sorgulama çabası içinde olan bir kişiliktir. Erken yaşlarda ülke meselelerine Kemalist gözle bakmakla birlikte, daha sonra özgün bir sosyalizme yönelerek tek parti iktidarını ve uygulamalarını eleştiren Kemal Tahir, Sabahattin Ali'nin bir romanını okuması için kardeşine verdiği için "donanmayı isyana teşvik etmek" suçuyla 15 yıl hapis cezasına çarptırıldıktan sonra eşi Fatma İrfan Hanım'a yazdığı bir mektupta şöyle der: "Bütün Türkiye Cumhuriyeti, ordusu, temyiz mahkemesi, hükümeti ile 'İlla Kemal Tahir'i komünist yapmak istiyoruz, muhakkak komünist olmalı' diye seferber olursa; takdire tedbir uymuyor demektir. Biz de halis yerli komünist olur çıkarız. Hem komünist olmak atla deve değil ya, önümüzde 15 adet yıl var." Bu sözler, Fatma İrfan'ın kısa süre sonra Kemal Tahir'den boşanma gerekçesini oluşturan bireysel bir dramı da yansıtır. Kemal Tahir'in insan olmanın rüştünü ispat etme çabasını ve kişisel dramını saygıdeğer buluyorum.

Kemal Tahir ilk yazı hayatına İstanbullu genç bir yazar olarak atılır. Çeşitli dergilerde

* 19.04.2019 tarihinde İzmir Bakırçay Üniversitesi tarafından düzenlenen "Kemal Tahir ve Yerli Sosyoloji" toplantısında yaptığım konuşmanın düzeltilmiş metnidir.

şiiirler, hikâyeler, köşe yazıları yazar. Fakat şiir onun için bir gençlik hevesi sayılmalıdır. Zaten çok da başarılı olduğu bir edebi tür değildir. Hapse düştükten bir süre sonra artık hiç şiir yazmayacaktır. Hapis arkadaşı Nazım Hikmet'le şiir konusunda anlaşabildikleri pek söylenemez, ama kendisini şairliğe lâyık görmeyecek, Nazım Hikmet'in şairliğini ise -belli yönleriyle eleştirmekle birlikte- teşvik edecektir. Kalemî olgunlaşmaya başladığı 1950'li yıllarda kendisini önce hikayelere daha sonra da tamamen romanlara verecek. Bunun yanı sıra Kemal Tahir'in Osmanlı-Türk tarihine dönük ciddi anlamda ilgisi olduğunu görüyoruz. Bu tespit kendi başına yeterli değildir, çünkü Kemal Tahir Osmanlı ve Batı tarihine dair sıradışı tezlerini kıyaslamalı bir biçimde dile getirmiş ve tartışmış bir yazardır. İlgî alanı salt Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Hiçbir zaman da Türkiye'yi dünyadan kopuk, bir fanus içinde düşünmediğini, tahayyül etmediğini iddia edebilirim. Bu açıdan kendi çeperi içine kapalı bir düşünceye sahip olmadığını özellikle belirteyim. Kemal Tahir'in bir fikir insanı olarak hiç bitmeyen sorgulamalarının meyvesi, dünyaya açık, evrensel açılımları olabilecek potansiyele sahip bir düşünme tarzıydı. Onda asıl önemsenmesi gereken de budur. Elbette onun dünya tarihi merakının odağında daima Türkiye vardı. Türkiye'yi dünyadan ve tarihten hiçbir şekilde soyutlamayan bir düşünme tarzına sahipti. Yazarın yerliliğinin çıkışı ve hareket noktası buydu. Ancak Kemal Tahir'in yerliliğini tartıştığımız bu toplantıda, yerlilik meselesini bu kadar çok vurgulayınca, bir anlamda onun romanlarını ve düşüncesini dünyadan soyutlamış gibi oluyoruz gibi geliyor bana. Diğer konuşmacı arkadaşlarımla böyle bir şeyi kastetmediğini biliyorum elbette. Ayrıca yerlilik karşısında evrenselliğin o kadar kötü bir şey olmadığını da belirtme gereğini duyuyorum. Ki başka bir toplantıda da Kemal Tahir düşüncesinin evrenselliğe kapalı olmamasını rahatlıkla masaya yatırabiliriz diye düşünmekteyim. Belirtmek isterim ki, Kemal Tahir'in "yerliliği" evrenselliği dışlayan bir şey değildi. Kemal Tahir'in okuma tecrübelerine baktığımızda, mesela Fransız romanına, bilhassa Balzac'a ilgi gösterdiğini görürüz. Bir romancı açısından böyle bir şeyi hiçbir şekilde küçümsememiz gerekir ve Kemal Tahir çeşitli söyleşilerinde Balzac'tan ve onun Goriot Baba'sından övgüyle söz etmiştir. Balzac'ın, hiçbir zaman çocuk sahibi olmamasına rağmen, dünya edebiyatında mükemmel bir baba tasviriyle yer aldığını ifade etmiştir.³ Kemal Tahir'in de hiçbir zaman çocuk sahibi olmadığını, Anadolu köyünü/köylüsünü hayatın içinde, yakından tanımadığını, İttihatçı veya Kuva-yı Milliyeci bir elit olmadığını biliyoruz, ama tarih ve tarihi roman duyarlılığının onu bambaşka bir tahayyül gücüyle donattığı da bir gerçek. Ayrıca, çalışma masasının başında hiç eksik etmediği Don Kişot heykelciğini de, onun cesurane arayışlarının bir göstergesi saymak mümkün. Kemal Tahir'in yerliliğinden bahsederken bu yönlerini de göz önünde bulundurmakta fayda var.

Kemal Tahir oldukça sıradışı, eleştirel ve aykırı bakışı olan bir düşünür. Keza romanlığı da öyle. Onun düşünme tarzını şöyle ifade edebilirim: Daima madalyonun tersini de çevirerek düşünmeye yatkın bir yazar. Hatta kendi düşünme mecrasında, kendi fikirlerine yönelik de aynı eleştirelliği gösterebilmiş ve yanılığını kabul etmiş bir insan. Tevazu ona yakışan bir kişisel özellik.

En başta "yerlilik" bahsi üzerinde durmak istiyorum. Kullandığımız kelimelerin, terimlerin, kavramların objektif, nesnel gerçekliği yansıttığını düşünme eğilimindeyizdir çoğu zaman. Halbuki gündelik hayatta bunun böyle olmadığını hepimiz biliyoruz, bilmi-

³ Bkz. *Beş Romancı Tartışıyor*, Düşün Yayınevi, 1960.

yorsak bile bilmeliyiz. Çünkü öncelikle terimlerle iş gören insanlarız ve kullandığımız terimlere karşı özen ve titizlik göstermek zorundayız. Peki, akademi dünyasında, bilimsel terminolojide veya edebiyat sahasında kullanılan terimler ne derece masumdurlar? Nötr ve tarafsız mıdır? Yoksa belirli değerlerle, anlam yükleriyle mi doludurlar? Bence bu türden soruları her zaman kendimize sormamız gerekiyor. Bu açıdan “yerli” kelimesi üzerinde biraz durmakta fayda var. Ne demek yerli? Oldukça geniş ve çeşitli çağrışımları olan bir kelime. Güzel Türkçemizde “yer” teriminden türetilmiş. Ama o kadar değişik anlamlara geliyor ki, mesela son yıllarda gündelik makro-politik jargonda bir moda, son birkaç sene- dir, hem de en tepe noktadan, “Saray” tarafından sarf edilen “yerli ve milli olalım” diye söz var. Arkasında elbette birtakım politik mesajlar olduğunu görüyoruz. Kemal Tahir’in yerli- liği böyle bir şey miydi acaba diye soruyorum ve cevap vermekte hiç zorlanmıyorum: Hiç sanmıyorum.

Yerli, “yer” kelimesinden geliyor ama “yer” kelimesinden gelen bir de “yerel” sözcü- ğü var. Acaba yerli kelimesi ile “yerel” (local) ve “yerelcilik” (localism) kelimeleri özdeş terimler midir? Biraz daha ileri gidelim: Son otuz yıllık zamanda Atlantik ötesinden küresel piyasaya “think global, act local”/“küresel düşün, yerel hareket et” diye bir motto dolaşıma sokuldu. Sosyalistinden milliyetçisine, muhafazakar, İslamcısından liberaline kadar hemen herkesin bu mottoyu desteklediğini, desteklemek ne kelime, gönülden sahiplendiğini bili- yoruz. “Yerlilik” bahsi açıldığında “cemaat/tarikat” güzellemesi yapanlara bile şahit olduk. Mesela Şerif Mardin’in Merkez’e karşı daima Çevre’yi/Taşra’yı/Cemaatleri/Nursi Cemaati- nin önemini, değerini ve gücünü vurgulayan ve onları olumlu anlamda “sivil toplum ve demokratikleşmenin” odağı olarak niteleyen tezleri 90’ların neoliberalleşen Türkiye’sine nasıl denk düşüyordu? Acaba Kemal Tahir yaşasa, bu tuhaf sürüklenişin neresinde durur- du? Bunları sormayacak mıyız? Ayrıca, yerlilik/taşralılık/mahallilik gibi terimlerin daha eski tarihlerde değişik ve zengin anlamları olduğunu da göz önünde bulundurmak duru- mundayız. Geçmişe bakarken nüanslı başka kelimeler de kulaklarımızda çınlıyor. Örneğin eski Latince’de “yer”, “toprak” anlamına gelen “terra” kelimesi. Bu kelimedenden türetilen “teritoryal” terimi örneğin. Daha çok coğrafi bir terim ama belirli bir “yer”i, “yöre”yi, “böl- ge”yi işaret ediyor: Belirli bir arazi parçası üzerinde yaşanan beşeri bir hayatı. Ve bu hayat üzerinde beşeri bir kültür ve hayat tarzına dair her şey oluşuyor. İnsan bu. Bir toprağı ekip biçer, üretir, ürettiğini korumak ister, ürettiği şey için savaşır, o toprak üzerinde bir hayat tarzı üretir; kulübelere, tapınaklar inşa eder vs. Ve örneğin nispeten elverişli bir arazi üzerin- de, mesela Göbeklitepe’deki, Jerico’daki, Nil/İndüs/Sarı Irmak/Kızılırmak vadilerindeki gibi bir kültür yeşertir. Coğrafyanın sunduğu imkanlara göre, insanların çeşitli yaşam bi- rimleri var. Belirli topraklar üzerinde yaşıyor insanlar. Belli araziler üzerinde ötedenberi yaşayan küçük topluluklara “yerli topluluklar” diyoruz. Bunlar, genellikle primitif, otarşik ve dünyadan kopuk bir yaşam süren topluluklar... Avrupalıların keşfettiği ve yüzyıllarca iliklerine kadar sömürdüğü Yeni Dünya’nın “Aborijinleri”, “Kızılderilileri” gibi... Acaba Kemal Tahir “yerlilik” derken onları mı kastediyordu? Anadolu’ya sonradan gelip yerleşen ve Anadolu’nun “otokton” halklarını bastırıp koskoca bir ülkeyi temerküz eden “göçe-be/allokton/dağdan inip bağdakini kovan” Türkleri mi kastediyordu? Osmanlı’yı mı kaste-diyordu? Yoksa Orta Asya Türklüğünü mü kastediyordu? Alevileri, Kürtleri ve diğer sayı-sız etnik unsuru bir kalemde silip, sadece Sünni Müslüman toplum kesitini mi kastediyor-du? Gerçekte neyi kastediyordu? Bu saydıklarımın hangisi onun gözünde daha “yerli” ve

“milli” idi? “Yerlilik” ve “millilik” meselesini tartışırken bütün bunları adım adım sormak, sorgulamak zorundayız. Başka türlü Kemal Tahir’i yanlış anlama ve yanlış anlatma durumuna düşeceğimiz açık.

1930’larda, hatta benim çocukluğumda bile, okullarda “Yerli Malı Haftası” olurdu. Bahçemizden kopardığımız, çarşı-pazardan aldığımız birtakım meyve ve sebzeleri okula götürür ve arkadaşlarımızla birlikte yerdik. “Yerlilik” iyi bir şeydi ve özendirilirdi. Bugünse, soğanımız Mısır’dan, doğalgaz ve petrolümüz komşu ülkelerden, sığır/tavuk eti ve tütünümüz Birleşik Devletler’den, muzumuz Kolombiya’dan, kahvemiz Latin Amerika ülkelerinden geliyor ve siyasetçilerimiz kalkmış "yerlilik ve millilik"ten bahsediyorlar. Saray’ın balkonundan nutuk atmak kolay elbet... Ancak geniş topraklarımızda, verimli ovalarımızda yeterince üretemediğimiz aşikâr. Bir zamanlar kendisine fazlasıyla yeterli (otarşik) bir tarım ülkesi iken, bugün bir sanayi ülkesi olduğumuz bile tartışma konusu. Cumhuriyet’in 100. yılını kutlamaya ramak kalmışken, boğazına kadar borç batağına batmış, her gün gazetelerin üçüncü sayfalarında trajik ve dramatik haberlere konu olan, her türlü aczin, çöküşün, dekadancılığın konusu olan anonim bir cumhur... Bir yandan da eski elit zümrenin yerini alıp, zırhlı otomobil ve ultra-modern uçaklarıyla, küstah söylemleriyle "yerli" halkla, avamla arasını açan "yeni siyasi elit zümre"... Dolayısıyla bu "yerlilik" kavramının değişik anlam ve çağrışımları üzerinde özellikle durmak gerekir, ki Kemal Tahir’in meramını daha iyi anlayalım. Kemal Tahir’in yerliliği ne değildir? Önce oradan başlayarak. Bence anlamlı bir fikir üretme yöntemi: Öncelikle bir terimin ne anlama gelmediğini anlatarak işe başlamak...

"Yerlilik", daha çok milliyetçi ve muhafazakar kişilerin ilgi göstereceği bir kelime. Kemal Tahir’in ise yerlilik saplantısı olan bir milliyetçi-muhafazakâr olmadığı aşikâr. Kemal Tahir düşüncesini milliyetçilikle, muhafazakârlıkla özdeş olarak tanımlamak oldukça zor. Ki az önce Ertan Eğribel’in de gayet güzel sunumunda onun sosyalistliğini vurgulaması "yerlilik" iddiasıyla bir çelişki oluşturmakta. Şunu da eklemek isterim: Kemal Tahir, çağdaş Türk düşüncesinde ve edebiyatında eski, donmuş, sabitlenmiş ve durağan birtakım özsel (essentialist) değerlerin temsilcisi değildi. O, Türk toplumunun kabuğunu yırtarak, taklitçilikten uzak, yenilikçi bir atılım yapabileceğine inanıyordu. Türk toplumunun -ya da Türkiye halklarının der birçok metninde- kendi imkânlarını, potansiyellerini enerjik ve verimli bir biçimde kullanabileceğini iddia ediyordu. Ve onun asıl eleştirdiği nokta, özellikle de Osmanlı’nın son yüz yılının başında başlayıp Cumhuriyet döneminde de süren Batılılaşma girişimliydi. "İlerici"lerin, "devrimcilerin" daima aşırı övgü dizdiği, güzelleme yaptığı bir tarihsel gelişmeye ve döneme şüpheyile yaklaşıyordu.

Kemal Tahir’in Türkiye’nin son iki yüzyıllık gelişimine karşı duruşunun biraz açılmaya ihtiyacı var. "Modernizm", "modernleşme", "çağdaşlaşma", "asrileşme" gibi adlar verilen bu büyük gelişmenin bazı ana unsurları var. Kaynak olarak bir yönüyle Fransız Devrimini, diğer bir yönüyle Endüstri Devrimini gösterebiliriz. Fransız Devrimi yepyeni ideolojileri ortaya çıkardı. Siyasal ideolojilerdi bunlar: Liberalizm, sosyalizm, nasyonalizm (milliyetçilik), nation (ulus) fikri, yurttaş fikri, ulus fikri... Bunların Osmanlı’da hiç olmayan fikirler olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Doğuş kaynağı Avrupa’dır. Özellikle de Fransa. Ayrıca İngiltere’de gerçekleşen Endüstri Devrimi maddi/ekonomik temelde sınıf problemlerini ön plana çıkardı. İnsanlığın temel çatışma sebebi olarak burjuvazi ve proletarya arasındaki çelişkiler üzerinde konuşmaya başladık. Öyle ki Batı sosyolojisinde de

bunun yansımalarını görmekteyiz. Sosyoloji Osmanlı-Türk aydınına başka çelişkiler de gösterdi şüphesiz: Tarih, etnik ve dinsel birlik biçimlerinden ulusal birlik biçimlerine doğru akıyordu.

Demek ki modernizm adını verdiğimiz şeyin iki önemli kaynağı Fransa ve İngiltere. Osmanlı daha çok Fransa ile ilişki kurduğu için bizim terimlerimiz hep Fransızca oldu. Türk sosyolojisine aktarılan birçok terimin kaynağının da Fransız Devrimi olması tesadüf ederi değildir. Bunu belirtmiş olayım. Örneğin "ulus" diye bir kavram Osmanlı'nın son dönemlere kadar asla benimseyebileceği bir şey değildi. Çünkü hiçbir imparatorluk ulus kavramını tercih etmez. İmparatorluk ulusallığı reddeden bir yapıdır çünkü.

Kemal Tahir bütün bu tartışmaların içinde nerede yer alıyordu? Bir defa modernizme ve onun putlarına, modernizm kanonuna karşı daima mesafeli ve eleştirel bir duruş gösterdiğini söyleyebilirim. Fakat eleştirel argümanlarını dile getirirken birçok aydın Kemal Tahir'i yadırgadı. Kendi küçük çeperindeki birkaç aydın dışında (yaklaşık 15-20 kişi) Kemal Tahir her zaman modernist paradigmaya körlemesine bağlı aydınlar tarafından ayıplandı ve horlandı. Bunun altını çizmek istiyorum. Çünkü kimse Kemal Tahir gibi ana akım ve basmakalıp fikirlere direnç gösterme, otobandan gitmeme, daha güzel deyişle patikadan yürüme cesaretini gösteremiyordu. Bu ülkenin aydınları Batı'dan öğrendikleri liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik/ulusalcılık gibi akımların Türkiye'deki temsilciliğini yaptılar. Özgünlük arayışından yoksundular ve fikirce hep bağımlı kaldılar. Sözümona temsil ettikleri "halk"a özgün bir şey söylemediler. Kemal Tahir'in farkı ise, bütün bu akımlara eşit mesafeyle durması ve eleştireliliğini hiçbir zaman yitirmemesiydi.

Kemal Tahir'in ölümünden sonraki son 30-40 yıllık dönemde temel ayırım başka bir ayırım haline geldi. Kemal Tahir'in yaşadığı çağda, 19. yüzyıldan 1980'lere kadar sosyal düşüncede temel ayırım ulusal-evrensel ayrıımıydı. Kemal Tahir bu ayrımı kendine has bir tarzda çözmeye çalıştı ve kendisini ne ulusalcı ne de evrenselci bir kimlik içinde konumlandırdı. Temel ayrımların ve tartışmaların ötesine geçerek kendine özgü bir yerli düşünce geliştirmeye çalıştı, bunu salon sohbetlerinde olabildiğince tartıştı, fikir yazılarında ve romanlarında yansıttı. Ama romanlarının dışında da en geniş bir biçimde sarı defterlerinde, hapishanede tutmaya başladığı defterlerinde (bunlar 15 cilt olarak yayınlandı, ki bunların da eksik olduğunu belirtelim- her bir notların ayrı bir başlığı vardır: Osmanlılık, Batılılaşma, edebiyat, sosyalizm... Şu an hatırlayabildiklerimi hızla söylüyorum. Kemal Tahir çok geniş çeperli düşünen, Doğusuyla-Batısıyla ve kıyaslamalı düşünüp temel meseleleri tartışan bir insandı.

Bunu biraz açmak istiyorum. Kemal Tahir'in yerliliği ve özgünlüğü nereden gelmektedir? Hemen belirteyim. Kemal Tahir, Türk toplumunun bugününü anlamak için gözlerini Osmanlı'ya dikme gereğini duymuştu. Toplumların geleceğinin onların geçmişlerinde kesildiğini söylüyordu. Ancak onun yaşadığı dönemde Osmanlı'yı çözmek kolay değildi. Arşivler kapalıydı, Osmanlı tarihçileri az sayıdaydı, Osmanlı hakkında ciddi bilgi eksiklikleri vardı vs. 1960'lı yıllarda Selahattin Hilav (en yakın mesai ve sohbet arkadaşlarından biri) ile birlikte -ki her ikisi de Fransızca literatürü takip eden insanlar- Fransa'da neo-Marksist bir çevre tarafından başlatılan Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarını merak ettiler. Marx'ın "Osmanlı'nın özgünlüğüne" dair bu teorik modelinden yararlanabilir miyiz diye düşündüler. Ve o dönemde Fransa'da bu konuda tezler ortaya atan kişileri okuyup bir tartışma başlattılar. Mısırlı bir Marksistin, Enver Abdülmalik'in görüşlerini merak ediyordu

Kemal Tahir. Sonuçta ATÜT üzerine gerçekten sorgulayıcı ve heyecan verici bir tartışma başladı. Osmanlı Devleti'nin Batı'daki herhangi bir toplumsal formasyona karşılık gelmediğini, Osmanlı'nın kendisine özgü bir sosyal ve sınıfsal yapıya sahip olduğunu düşünüyordu Kemal Tahir. Yoksa Fransa'da Marksistler ne tartışıyordu, asıl kaygısı bu değildi. Osmanlı'nın ve dolayısıyla Cumhuriyet'in toplumsal yapısını, insan tipolojisini, kimliğini anlamaya çalışıyordu. Çünkü şunu gerçekten çok iyi biliyordu: Dikkatli ve hassas bir gözlemci olarak hapisanede Anadolu köylüsünü, Anadolu köylüsünün çelişkilerini ve dramını fark etmişti. Orada -1910 doğumlu olduğunu hatırlatalım ve gözümüzün önünde canlandıralım Kemal Tahir'in yaşadıklarını- batan bir imparatorluğun bir gözlemcisi, şahidi. Bu çöküş sırasında ailesinin de bir dramı var. Babasının Saray'dan atılma hikayesi söz konusu. Küçük yaşlarda annesini veremden kaybetmesi de önemli bir dram. Ve bunun yanısıra küçük memuriyetliklerde bulunması... İstanbul'da bir avukat bürosunda katip olarak çalışması, Zonguldak-Ereğli'de geçici ambar memurluğu görevi... Bir yandan delikanlılık heyecanı, bir yandan da hiçbir işte tutunamama hali söz konusu. Başka deyişle hiç bitmeyen bir arayış içinde. Ve bir siyasi yargılama sonunda 28 yaşında 13 yıllık bir hapisane hayatıyla tanışması... Anadolu insanını aslında Anadolu'nun çok değişik hapisanelerinden öğrendiğini biliyoruz. Ve Türkiye halklarının ya da insan tipolojisinin Batı'dakinden farklı olduğunu keşfediyor. Bu keşfin onun sonraki metinleri üzerinde büyük bir tesir bırakacağı kesin. 1960'larda, Marx'ın yarım yamalak bir şekilde tespit ettiği ATÜT modelinin Türkiye'ye, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal gerçekliğine uyan bir model olduğunu düşünüyor. Ancak ATÜT, Osmanlı için ne kadar uygun bir model? Bu, büyük bir soru işareti. Asya Tipi Üretim Tarzı Antik tarihte Mezopotamya, Hindistan, Mısır, Çin gibi büyük tarımsal üretim bölgelerinde görülen, Marx'ın da öyle ifade ettiği, ama bu teorisini geliştirmeden yarım bıraktığı açıklayıcı bir model. Kaldı ki Marx, Avrupa kıtasının değişik coğrafyaları için de Feodal Üretim Tarzından (FÜT) farklı üretim tarzları öngörmüştü: "Cermen Üretim Tarzı" (CÜT), "Slav Üretim Tarzı" (SÜT) gibi... Gerçekte, Marx'ın söz konusu modelinden -onu bir şablon olarak görmese de- etkilenen Kemal Tahir'in ATÜT merakı ve Osmanlı'yı bir ATÜT örneği olarak görmesi ciddi yanlışlıklar barındırmaktadır. Çünkü her şeyden önce Osmanlı üretime dayalı bir toplum veya devlet örneği değildi. Osmanlı, tektip bir üretim etkinliğinden ziyade askerliğe dayalı bir devlettir ve Baykan Sezer ile girdikleri diyalog/tartışma, Osmanlı'nın geleneksel anlamda üretici bir tarım toplumu (ATÜT) olmayıp, temelde askercil bir toplum olduğu yönündeydi. Kemal Tahir ATÜT görüşünü ölümünden önceki yıllarda değiştirme gereğini görmüştür. Daha önce de benzer biçimde fikir değiştirdiği ve "yanılmıyız arkadaş" dediği anlar vardı. Bu mütevazı yönünü özellikle hatırlatmak istiyorum.

Kanımcı Kemal Tahir'in bugünün dünyasında asıl önemi kendi toplumuna bakışında yatıyor ve aynı zamanda Türkiye'ye bakarken dünyaya da bir öneri getirmesi onu kendi çağdaşı olan aydınlardan, hatta Tanzimat, Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet aydınlardan daha ayırt edici kılıyor. Bu özgün duruşu önemsemek ve yeniden değerlendirmek gerektiğini düşünmekteyim. Bugün, içinden geçtiğimiz şu kritik dönemde bunu gereğince yapabilirsek bir şey kaybetmeyiz, ama çok şey kazanabiliriz. En azından iki yüzyıllık bir sorgulamanın ucunda bir teslim oluş yok nihayetinde.

Son otuz yıllık dönemde neoliberal kapitalizmin ağır yıkımlarını Türkiye'de ve dünyanın her yerinde görüyoruz, yaşıyoruz, tanık oluyoruz. Türkiye'nin de rol oynadığı büyük

dönüşümün görünürlük kazandığı başlıca alan mülkiyet yapıları olarak göze çarpmakta ve bu yapının köklü bir biçimde değişmesi Türkiye'yi dış sermayenin serbestçe at oynattığı bir talan alanına çevirmiştir. En basitinden, kamuya ait olan (kamu derken devleti kastetmiyorum), hepimize ait olan yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, tersaneler, bankalar, okullar, hastaneler, ormanlar, kıyılar, sahiller, madenler, Atatürk'ün *Nutuk*'ta "müstevliler tarafından işgal edilmiş" dediği bütün kamusal varlık ve zenginlikler özelleştirilmiş, özel çıkarların tekeline terk edilmiş bir durumdadır. Yerli bir sosyalist olarak Kemal Tahir daima kamu çıkarını, genel çıkarı, hepimizin çıkarını savunduğu için bugün içinde amansızca debelendiğimiz şu dünyada, karanlık yüzü ortaya çıkan küresel cangılda farklı ve özel bir yerde durmaktadır. Bir "ahir zaman peygamberi" olarak değil, yaşadığımız hayatın gerçekliğine birçok yazardan, entelektüelden, akademisyenden daha yakın duran, hayatımıza temas eden bir düşünür, yazar ve sanatçı olarak...